

İşıqlı sabahlar üçün, parlaq bir gələcək üçün,
çiçəklənən millət üçün, səsi dünyaya yayılacaq bir
gənclik üçün, **düşünərək yaşayanlar üçün**, xoşbəxt bir
ailə üçün, sevincli qəlblər üçün, gülən üzlər üçün,
həyat səhifələrimizi parlaq imza sahiblərinin
qələmi ilə yazmaq üçün

NÜSXƏ №

M. E. Keruljad

Kitabın sahibi: _____

Oxu tarixi: _____

ƏSRİMİZİN SİYAVUŞU

MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ

Əski əlifbadan transliterasiya edən
və mətni sadələşdirən:

Azad Ağaoğlu

Buraxılışa məsul
və redaktor: Nurman TARIQ

Transliterasiya edən: Azad AĞAOĞLU

Korrektor: Turac ELDARQIZI

Yekun oxunuş: Zülfə XƏLİLOV

Bədii və texniki tərtibat: İsmayıl SÜLEYMANLI

Üz qabığına dizaynı: Ramin HƏSƏNƏLİZADƏ

محمّد امين رسول زاده
عصر رمزك سياوشی

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə
ƏSRİMİZİN SİYAVUŞU

Bakı, "Parlaq İmzalar" Nəşriyyatı – 2021, 144 səh.

© "Amədi" mətbəəsi / 1923

© Parlaq İmzalar MMC / 2021

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

Parlaq İmzalar Nəşriyyatı | 100
Milli özünüdərk seriyası | 1

www.parlaqimzalar.az
info@parlaqimzalar.az
fb.com/parlaqimzalar
0559697259 / 0559897259

Mətbəə: "Şərq-Qərb" ASC
Çap tarixi: 28.01.2021
Sifariş: 047

Mündəricat

Ön söz _____	7
Müqəddimə _____	19
Əsrimizin Siyavuşu _____	25
Başlanğıc _____	25
I. Siyavuşun əhvalatının xülasəsi _____	27
II. Siyavuş tipindəki nüktələr _____	39
III. Əfsanədən həqiqətə _____	44
IV. Azərbaycan Turanda _____	51
V. Azərbaycan Cümhuriyyəti _____	59
VI. Cümhuriyyətin taleyinin üz çevirməsi _____	74
VII. Qatil kimdir? _____	83
VIII. Nahaq qan yerdə qalmaz _____	89
Çağdaş Azərbaycan tarixi _____	97

Ön söz

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin əsərləri Azərbaycanda uzun bir ayrılıqdan sonra, Sovetin sərt senzurası zəifləyən kimi yenidən çap edilməyə başlanmış və onu sevənlərin böyük marağını cəlb etmişdi. “Əsrimizin Siyavuşu” doxsanıncı illərin başlanğıcında dövrün imkanları daxilində nəşr olunmuşdu. Ancaq təəssüf ki, bu nəşrin nöqsanı təkcə kağız, cild və çap keyfiyyətinin aşağı olması deyildi. “Əsrimizin Siyavuşu”nun mətni, görünür ki, əksər hissələri doğru anlaşılmadan, bəzi hissələri isə, ümumiyyətlə anlaşılmadan nəşrə hazırlanmış və eləcə də çapa getmişdi. Əlbəttə ki, belə bir nəşri oxucuların oxuyub tam mənada başa düşməsi mümkün deyildi.

Əsərin o ilk nəşrinin qüsurları üzərində bir-bir dayanmaq və bu haqda geniş söhbət açmaq oxucular üçün dəyərli olar. Qısa olaraq bunu deyə bilərik ki, mətndəki bir çox söz səhv (bəzi hallarda heç bir mənə verməyən hərf yığını şəklində) yazılmış, “çətin” sözləri çox olan cümlələr, yaxud da uzun və “anlaşılmaz” cümlələri olan abzas-

lar mətndən ümumiyyətlə çıxarılmaqla problem kökündən “həll” edilmişdi.

Bir mətnin qüsurlu nəşrinin zərəri ikiqatdır. Əvvəla, nəşrin nöqsanlı olduğunu bilməyən, bunun fərqinə varacaq hazırlığa sahib olmayan oxucular yanlış istiqamətləndirilir. İkinci və daha böyük zərər isə bundan ibarətdir ki, qüsurlu da olsa, bir dəfə nəşr edilən mətnə uzun müddət yenidən müraciət edilmir, o mətn nəşr edilmiş hesab edilir.

“Əsrimizin Siyavuşu” kitabında da belə olmuşdur. Haqqında orta məktəb dərsliklərində belə danışılan bu əsərə təkrar müraciət etmək ehtiyacı uzun müddət hiss edilməyib. İlk qüsurlu nəşr, illər boyu, bu əsərdən söz düşəndə müraciət edilən yeganə mənbə olub.

Ancaq məsələ bununla da bitmədi. İllər sonra Rəsulzadənin yaradıcılığı yenidən aktuallaşanda və “Əsrimizin Siyavuşu” bu dəfə texniki imkanları xeyli artmış yeni nəşriyyatların gündəminə gələndə də, çox təəssüf ki, müxtəlif nəşriyyatlar yeni çap üçün eyni qüsurlu mənbəni əsas aldılar. Əsər yenə oxunulub aydın dərk ediləcək bir şəkildə nəşr edilmədi.

Bu ehtiyacı nəzərə alaraq Rəsulzadə oxucuları üçün “Əsrimizin Siyavuşu”nu 1923-cü ildə İstanbulda əski əlifba ilə çap edilən nüsxədən latın hərflərinə köçürdük. Bəzi köhnəlmiş, eləcə də hazırda dilimizdə işlənilməyən ərəbfars sözlərinin və ifadə tərzlərinin müasir oxucu tərəfindən anlaşılmayacağını nəzərə alaraq mətni sadələşdirdik və müasir Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırdıq. Əlbəttə, bu sadələşdirmə əsnasında mətnə mümkün olduğu qədər sadə qaldığımızı, üslubu mümkün həddə qorumağa çalışdığımızı, həmçinin yeni söz və ifadələri seçərkən çox götür-qoy etdiyimizi oxucularımızın bilməsini istəyirik. Kita-

bin İstanbul çapında Rəsulzadənin şəxsən özü tərəfindən əlavə edilən izahlar, bizim mətnimizdə, təbii ki, saxlanılmışdır. Bu izahlara, mətni transliterasiya edib sadələşdirənin və redaktorun bir neçə qeydi də əlavə edilib.

“Əsrimizin Siyavuşu” Rəsulzadənin önəmli əsərlərindən biridir. Əsərin yazılma hekayəsini müəllif özü kitabın əvvəlində nəql edir. Ona görə də bu mövzuda danışmaq artıq olar. Əlyazmanı dostlarına ünvanlayarkən Rəsulzadənin onlardan tələbini qeyd etməklə kifayətlənəcəyik: “Çapının mümkün olduğu qədər nəfis və qüsursuz olmasına etina göstərmək lazımdır”. Ümid edirik ki, bu nəşrlə Rəsulzadənin “vəsiyyəti” də yerinə yetirilmiş olacaq.

Rəsulzadənin “Əsrimizin Siyavuşu” (müəllifin öz əsrinin Siyavuşu) dediyi, əlbəttə ki, “Azərbaycan”dır. Müəllif, “İran-Turan qanından doğulmuş yeni tipdə bir şəxs” olan “əski Siyavuş”la “İran-Turan mədəniyyətinin daha sıx qaynayıb-qarıxdığı bir cəmiyyət” olan “yeni Siyavuş”u qarşılaşdırır. Azərbaycanı (tarixi, ölkəsi, cəmiyyəti, mədəniyyəti ilə birləşən Azərbaycanı) başa düşmək üçün onu qidalandıran iki kökü, iki damarı – İran və Turan damarını açaraq meydana qoymağa çalışır.

Rəsulzadə Azərbaycanın tarixdəki yerindən, köklərindən söz açarkən, onun gələcəkdəki yerini də müəyyən etməyə çalışıb. Rəsulzadəyə görə, Azərbaycan Turan yolunun üstündə mühüm bir qovşaq, Turan qapısının açarıdır.

“Əsrimizin Siyavuşu”nun başqa bir əhəmiyyəti də Azərbaycanın Cümhuriyyət dövründə apardığı varlıq mücadiləsini çox yığcam, eyni zamanda dolğun bir şəkildə əks etdirməsidir.

Əsatirdən, dastandan, tarixdən və müasirlikdən bəhs etməklə birləşən, “Əsrimizin Siyavuşu” “elmi” bir əsər deyil.

Kitabın əvvəlində müəllif, əsərin itmiş olması ehtimalına qarşı onu yenidən qələmə almağı məsləhət görən dostlarına cavabını qeyd edib: “Ehtimal ki, bu mövzu yenidən yazıla bilərdi. Fəqət o zamankı hal, hissələr və vəziyyət bir də geri qaytarıla bilməzdi. Və 1920-ci sənədə Lahıçda qaçaq bir həyat yaşayan Əli Əhməd oğlunun əsəri ilə 1923-cü ildə İstanbulda yaşayan Rəsulzadə Məhəmməd Əminin əsəri arasındakı fərq aşkar olsa gərək”.

Digər tərəfdən “Əsrimizin Siyavuşu”, yəni “çağdaş Siyavuş” bizim çağdaşımız olan Siyavuş deyil, Rəsulzadənin çağdaşı olan Siyavuşdur. Əsəri oxuyarkən bu iki mühüm məsələni nəzərdə saxlamaq lazımdır.

“Əsrimizin Siyavuşu” nikbin notlarla başa çatır. Rəsulzadənin Azərbaycan gəncliyinə kitabı, xüsusən də dövrünün şərtləri yada salındıqda, nə qədər də möhtəşəm səslənir:

“Səndən əvvəlki nəsil yoxdan bir bayraq, müqəddəs bir ideal rəmzi yaratdı. Onu min müşkülətlə ucaldaraq dedi ki:

– Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!

...Əlbəttə ki, sən onun bu ümidini qırmayacaq, bu gün Parlament binası üzərindən azərilərin yanıqlı ürəklərinə enmiş bu bayrağı təkrar o bina üzərinə sancacaq... ya qazi və ya şəhid olacaqsan!”

* * *

Kitaba əlavə etdiyimiz “Çağdaş Azərbaycan tarixi” məqaləsi Rəsulzadənin 1950-ci ilin 28 mayında Ankarada etdiyi bir çıxışın mətnidir.¹ “Əsrimizin Siyavuşu” əsasən cümhuriyyət tarixi ilə əlaqəlidir, “Çağdaş Azərbaycan tarixi” isə Rəsulzadənin dəqiq təhlilləri əsasında cümhuriyyətdən son-

---

¹ Bu mətn 1951-ci ildə latın əlifbası ilə Ankarada nəşr edilmişdir.

rakı proseslərdən, Sovet Azərbaycanında baş verən siyasi və mədəni hadisələrdən bəhs edir. Bu mənada “Çağdaş Azərbaycan tarixi” məqaləsi kitabda tamamlayıcı bir rol oynayır.

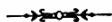
“Əsrimizin Siyavuşu”nda olduğu kimi bu məqalə də mövcud Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılıb və müasir oxucu tərəfindən çətin anlaşılan, yaxud anlaşılmayan sözlər və ifadələr sadələşdirilib.

parlaq inzələr

مجله آذربایجان نشریاتی : صافی ۲

عصرمزه سیاوشی

محرری

رسول زاده محمد امین

سابق آذربایجان شورای ملیسی رئیس

۱ تانبول — آمدی مطبعه-سی

۱۳۳۹ — ۱۳۴۲

آذربایجان استقلاللی یولینده جان ویرن
شھیدلرک روحنه اتحاف

*Azərbaycan istiqlalı yolunda can verən
şəhidlərin ruhuna ithaf*

*Millət yoludur, haqq yoludur, tutduğumuz yol,
Ey haqq, yaşa, ey sevgili millət, yaşa, var ol!*

Tofiq Fikrət

Əziz arxadaşlar!

Namərd düşmənin təqiblərindən bir tərəfə çıxaraq məqsədə xidmət etmək üçün getdiyimiz yol üstündə yazılmış bu risaləni, qismət olsa, özüm çap etdirəcəyəm. Fəqət tale yar olmaz, mən bunu çap etdirə bilməsəm, bu nüsxəni onun üçün saxlayıram ki, siz zəhmətimi hədət etməyib onun çapına və yayılmasına səy göstərsiniz. Çapının mümkün olduğu qədər nəfis və qüsursuz olmasına etina göstərmək lazımdır.

Bu böyük məqsəd yardımçınız, parlaq məfkurə işiğiniz olsun.

7 sentyabr 1920

Tanıdığınız: Əli Əhməd oğlu

Müqəddimə

Milli Azərbaycan nəşrlərinin ikinci sayısını təşkil edən bu risaləmizin özünəməxsus bir macərası vardır. Bu macəra, öz-özlüyündə bir mövzu təşkil etməklə bərabər, əsrimizdə görülən hiss və həyəcanları izah nöqtəyi-nəzərindən dəxi diqqətəlayiqdir.

“Əsrimizin Siyavuşu” müəyyən bir məqsədlə, vətənimizin, millətimizin, düşüncə və etiqadlarımızın düşmənlərinə qarşı məxsusi bir ədavət hissi meydana gətirmək niyyətiylə, əvvəlcədən düşünülmüş bir əsər deyildir. Nəşrlərimizin ilkini təşkil edən “Azərbaycan Cümhuriyyəti”ni Türkiyənin mətbuat aləmində gördüyümüz bir nöqsanı, qüdrətimiz daxilində aradan qaldırmaq məqsədiylə sistemli bir plan üzrə qələmə almışdıq. Halbuki “Əsrimizin Siyavuşu” onun kimi, müəyyən bir məqsəd və planla yazılmış deyildir.

Biz onun necə yazıldığını, nə kimi şərait içərisində vücuda gəldiyini müxtəsər də olsa, anlatmasaq, əsərin hansı sövqlə və nə hədəflə yazıldığını tərif edə

bilməyəcəyimizi hiss edirik. Bunun üçün möhtərəm oxuyucuların icazəsi ilə həyat sərgüzəştimizin bir qismini nəql edəlim:

Bolşevik istilasını təəssüf doğuran bir hadisə idi. Bir aya yaxın Bakıda gizləndikdən sonra, bir arxadaşla bərabər Bakını tərk etmiş, Gürcüstana keçmək üzrə yola çıxmışdıq. Hadisələr və təsadüflər bizi bir çox dağlar və dərələri gəzdirdikdən sonra, Şamaxı qəzasında “Lahıc” adıyla tanınan bir qəsəbədə gizlənmək zərurətində bulundurmuşdu.

Lahıcdə bir vətəndaşın evində müsafir idik. Bu evdə kiçik bir kitabxana vardı. Bir neçə farsca, bir neçə türkcə, bir neçə rusca kitab və məcmuələrdən ibarət olan bu kitabxananın, mənəcə, ən maraqlı doğuran cildi Firdovsinin “Şahnamə”si idi.

“Şahnamə”ni yeni başdan oxumağa başladım. Şərqi bu böyük romantiki o zaman pək həssas bulunan ruhumu istila etdi. Keçirdiyimiz macərələri şairənə bir surətdə yeni başdan yaşadan nə hekayələr, nə dastanlar, nə tiplər, nə fəlsəfələr vardı. Bunların arasında ən çox marağımı cəlb edən və ruhumun ən həssas nöqtələrinə qədər nüfuz edən bir hekayəni – “Siyavuş dastanı”ni oxudum. Əvvəlcədən belə olduğum bu dastanı ilk dəfə oxuyurmuş kimi oldum. O qədər sevdim, o qədər anladım ki, bir daha təkrar etdim. Yüksəkdən oxudum, arxadaşıma dindələdim.

Heç şübhə yoxdur ki, ilhama gəlmişdim: “Arxadaş, tarixin Siyavuşunu dinlədin. İndi sənə əsrimizin Siyavuşunu yazacağam”, – dedim.

O buna heyrət etmişdi. Hər saat və hər anda bir basqın təhlükəsinə məruz bulduğumuz belə bir vəziyyətdə yazı yazılacağına inana bilmirdi.

Fəqət mən başladım. Bir neçə yarpaq yazmışdım ki, bulduğumuz evi – ehtiyat üçün – dəyişmək lazım gəldi. Yeni köçdüyümüz mənzil mənə pək müvafiq gəlmişdi. Ehtimal ki, təqibdən gizlənmək üçün bura daha az uyğun idi, fəqət Lahic dağlarının ən möhtəşəmi bulunan “Nihal”¹ baxan gözəl mənzərəsi, Girdman çayının gecə ay işığındakı munis axıntısı və yabançı nəzərdən uzaq kiçik bağçası ilə o, o anda yaşadığım təəssüratı kağız üzərinə tökmək üçün ən müsaid şəraitə malik idi. İnzivamızın pozulmamasını təmin edən yaşlı atanın can-başla səy göstərməsi sayəsində heç bir şeyi düşünməyir, elə hey yazıyordum.

Altıncı gün yenə yerimizi dəyişmək lazım gəldi. İki günlüyə bizi başqa bir evə nəql etdilər. Burada sonuncu fəslin qaralamasını bitiriyordum.

Artıq Lahicda qalamaz olmuşduq. Evlərində müsafir olduğumuz vətəndaşlardan bir qismi həbs olunmuş, köy ümumi axtarış təhdidi altında qalmışdı. Vaxt itirmədən Lahıcı tərk etmək lazım gəlirdi. Nəticəsiz qalan iki təşəbbüsdən sonra qəsəbəni tərk etdik.

---

¹ Niyaldağ. (A. A. – *Azad Ağaoğlu*)

Dağdan enmiş, ovaya gəlmişdik. Keçdiyimiz köylərdən birisində qaralama halında bulunan “Siyavuş”un üzünü köçürdüm. Təmizə çəkilən nüsxəni müsafiri bulduğumuz köylüyə verərək, qaralamasını yanımda saxladım. Köylü qardaşımıza, ona qiymətli bir əmanət verdiyimi və məndən bir məktub gəlməmiş bu dəftərin kimsəyə verilməməsini tənbeh etdim. Qaralamasını özümlə bərabər bulunduruyordum. Qəzaya uğramayacağımızdan əmin ola bilməzdim. Tələf olacağı və ya ələ keçəcəyi təxmin olunan bu nüsxədən başqa digər nüsxəsi bulunsun deyə belə bir tədbirə lüzum görmüşdüm. Bu, arxadaşlarıma xitabən əlavə etdiyim vəsiyyətnamədən dəxi aydın olmaqdadır. Qorxduğum bir iş gerçək olmuş, bulduğumuz yer təsadüfən kəşf edilmiş, evimiz basqına uğrayaraq, həbs olunmuşduq. Təslim olmadan əvvəl, yanımdakı nüsxəni, təbii ki, tələf etmişdim.

Bir çox qəza-qədərdən sonra Moskvaya sürgün edildim. İki sənə bir sürgün həyatı keçirdim. Bu iki sənə müddətində “Siyavuş”un ikinci nüsxəsinin əmanət etdiyim köylüdə salamat qaldığına aid səhifə bir məlumat ala bilmədim. Nüsxə hələ arxadaşların əlinə keçməmişdi. Köylü, tənbeh etdiyim məktubu almamış, kitabı kimsəyə verə bilməyəcəyini demişdi.

İki sənəlik sürgün həyatından sonra, daha az məcəralı olmayan bir təşəbbüslə qaçaq yolla Finlandi-

yaya keçdim. Nəhayət, buraya¹ gəldim. Tam üç sənə sonra qeyb etdiyimi buldum. “Əsrimizin Siyavuşu” bir çox çətinlik və macəralara məruz qaldıqdan sonra bolşevik hasarını yararaq İstanbula qədər gəlmiş, müəllifinin ondan ötrü kədərlənməsinə son qoymuşdu.

* * *

Arxadaşlardan bəziləri qeyb etdiyim bu əsərdən dolayı duyduğum üzüntünü gördükdə, “Madam ki, mövzu məlumunuzdur, yenidən yazarsınız”, – deyə təsəlli edirdilər. Ehtimal ki, bu mövzu yenidən yazıla bilərdi. Fəqət o zamankı hal, hisslər və vəziyyət bir də geri qaytarıla bilməzdi. Və 1920-ci sənədə Lahıçda qaçaq bir həyat yaşayan Əli Əhməd oğlunun² əsəri ilə 1923-cü ildə İstanbulda yaşayan Rəsulzadə Məhəmməd Əminin əsəri arasındakı fərq aşkar olsa gərək.

* * *

“Əsrimizin Siyavuşu” türklüyün başlayan yeni tarixində baş verən həzin bir hadisənin yanıqlı bir mərsiyəsidir. Müəllif hadisənin iştirakçısı olmuş bir fərd kimi və ətdən, qandan və sinirdən xəlv olunmuş bir canlı olmaqla, hisslərinə və təəssüratına qapıla bilər, fəqət təsvir olunan şərait içərisində, təsadüfi bir sövqlə, müəyyən bir məqsəd güdmədən, o anda duyulan

---

¹ Türkiyəyə. (A. A.)

² Gizləndiyim zaman daşdığım gizli ad.

pək dərin təəssüratı hekayə edən bu əsərin səmiyyəti, əlbəttə, inkar edilə bilməz. Mümkün olan qüsurların, bu səbəblə, anlayışla qarşılanması rica olunur.

Bu əsər yazılarkən bir çox istiarə və misalları etibarlı ilə Azərbaycan ədəbi mühiti nəzərə alınmışdır. Bu qədər macərələr sonunda əsərə İstanbulda çap və nəşr olmaq qismət olmuşdur. Bu qismət, ona cüzi bir ləhcə düzəlişi ilə bəzi haşiyələrin əlavəsindən başqa bir təsir icra etməmişdir.

* * *

“Siyavuş”, meydana gəlişini Lahıcdakı kitabxana sahibinə, bizi bir ata kimi bəsləyən o sevimli qocaya və nəhayət, ölüm təhlükəsinə qarşı əmanəti qoruyan o mərd köylülərə borcludur. Burada onlara mənən təşəkkür etməyi borc sayıram. Bolşeviklərin qəhrinə məruz qalmasınlar deyə isimlərini ifşa etməmək zərurətinə isə çox təəssüf edirəm.

Əsrimizin Siyavuşu

Başlanğıc

Əvvəlcə tarixin Siyavuşuna bir göz gəzdirəlim:

İran romantizminin qüdrətli şairi Firdovsi Tusinin dəyərli adını dünyalar durduqca yaşadan və şairinə

Nəmirəm əz in pəs ke mən zendeəm¹

deyə tam bir cəsarət və iftixarla öyünmə haqqı və-rən “Şahnamə”nin, məncə, ən şahənə dastanı “Siyavuş”un həzin hekayəsidir.

“Şahnamə”nin ən ruhlu qismi, məlumdur ki, İran-Turan müharibələridir. Bu müharibələrin ən həyəcanlı və dəhşətliləri, şübhəsiz ki, Siyavuş qanı üçün icra olunanlarıdır.

Firdovsi savaş və eyş-işrət aşıqı, qədd-qamət və güc-qüvvət valehi, əzm və hünər şairidir. Qüvvətlə

---

¹ Bundan sonra ölmərəm, çünki diriyəm. – Red.

Əsrimizin Siyavuşu

hüsnü hər yerdə əkiz görən bu şairin ən qüvvətli və ən gözəl məxluqu Rüstəmdir. Firdovsinin ilhamının əsəri olan bu Sistan pəhləvanı nə xarüqədir ki yaratmamış, nə möcüzədir ki göstərməmişdir!! Fəqət Rüstəm pəhləvan belə, ən böyük möcüzələrini Siyavuşun intiqamını almaq üçün vuruşduğu meydanlarda göstərmişdir.